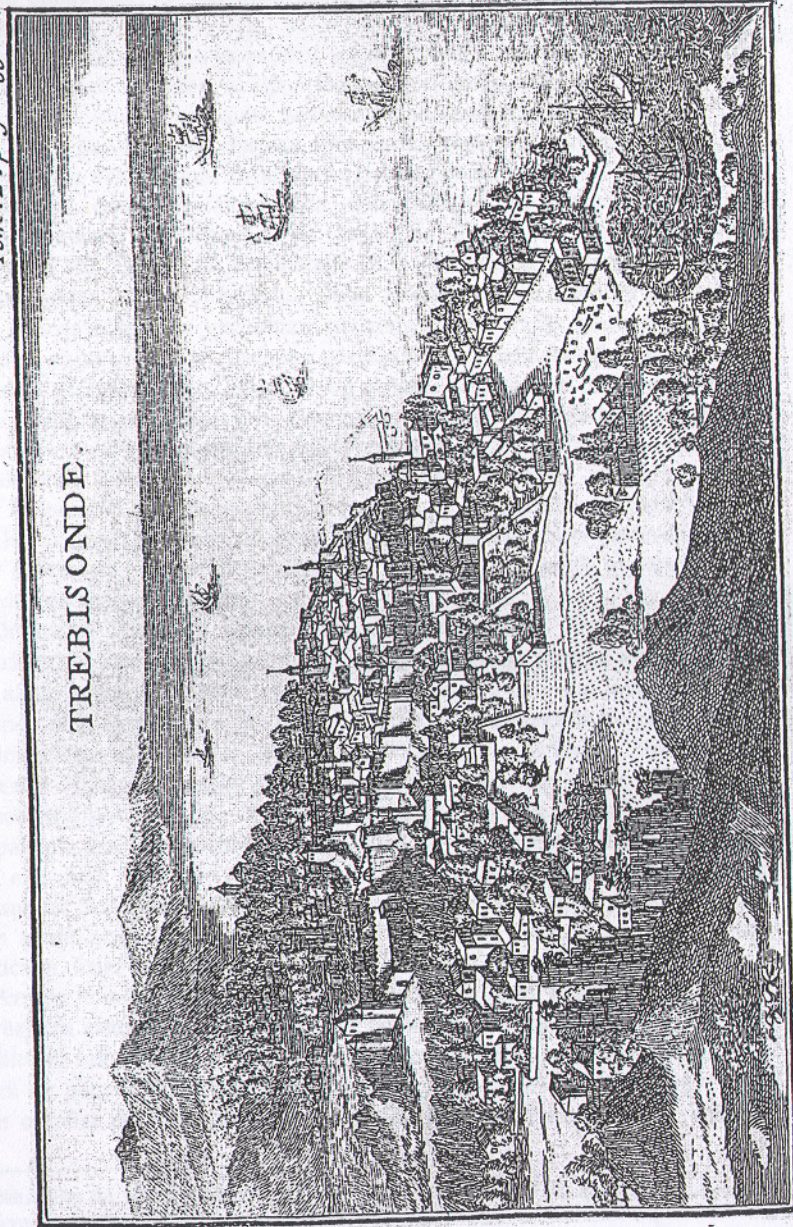

Trabzon ve Çevresi
ULUSLARARASI TARİH - DİL - EDEBİYAT
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

3 - 5 MAYIS 2001
I. CİLT : TARİH

Yayına Hazırlayanlar :
Prof. Dr. Mithat Kerim ARSLAN
Yard. Doç. Dr. Hikmet ÖKSÜZ

TREBİS ONDE

Seyyah Söylemi ve Trabzon'a Gelen Yabancı Seyyahlar

Fatma ACUN*

Seyahatnameler, sosyal tarihçiler ve şehir tarihçilerinin sıkça müracaat ettiği kaynaklardan olagelmıştır. Özellikle de, arşiv belgeleri veya diğer tür kaynakların yetersizliği durumlarında, seyyahların verdiği bilgiler daha da değerli olmakta ve araştırmacılar tarafından, fazla eleştirilmeden kullanılmaktadır. Bu bilgilerin değeri gözardı edilmemekle birlikte, içinde bir dizi önyargıyı ve kurguyu barındırdığı unutulmamalıdır. Öncelikle, seyahat eden ve gözlemlerini kaydeden şahıs, bir tek kişidir ve kendi şahsi ve içinden geldiği kültürün penceresinden, yabancı -Avrupalı olmayan- bir kültürü gözlemlemektedir. Gördükleri ve algıladıkları parça-bölük realiteden, tutarlı bir hikaye oluşturma endişesini her zaman taşımaktadır. Diğer yandan, bir kültürü tanımlama metotlarının, diğer bir kültür veya kültürler tarafından belirlendiği doğru kabul edilirse, Osmanlı ülkesine gelen yabancı seyyahların gözlemlerinin de, büyük ölçüde, hayal mahsulü olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Sonuçta, yabancı seyyahların anlattıklarının "olgu" mu, yoksa "kurgu" mu olduğunu ayırt etmek, bir yandan, ilgili dönemin kaynaklarıyla doğrulamayı gerektirirken, diğer yandan da, anlatılanların, dönemin olayları ve söylemleri bağlamında incelenmesini gerektirmektedir.

Bu çalışmada yapılmak istenen ikincisidir. Bu yaklaşım tarzı iki noktada mazur gösterilebilir. Bunlardan ilki, sömürge döneminin (1870-1960) 1960'larda sona erişinin ardından, Avrupalıların, Avrupalı olmayan oryantal ve kolonyal toplumlar hakkındaki, çoğunlukla kendi gazeteci, yazar ve seyyahlarının gözlemlerine dayanan görüşlerini gözden geçirmeye başlamış olmasıdır. Bu türden çalışmalar özellikle de 1990'lı yıllarda daha da artmıştır.¹ İkincisi ise tamamen metodoloji ile ilgilidir.

Bildirinin geri kalan kısmında, eskiçağlardan günümüze uzanan çizgide Trabzon'a uğrayan seyyahlar ve seyahatnameleri antik, ortaçağ, romantizm, oryantal ve kolonyal dönemleri halinde ve ilgili dönemlerde hakim olan söylemler bağlamlarında ele alınacaktır. Bahsedilen söylemlerin eski çağlarda fazla

* Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

¹ Takip eden eserler bu türden çalışmalardır. *British Romantic Writers and the East*, Cambridge University Press, Cambridge 1992; David Spurr, *The Rethoric of Empire: Colonial Discourse in Journalism, Travel Writing and Imperial Administration*, Durham 1993; Reinhold Schiffer, *Oriental Panorama: British Travellers in 19th. Century Turkey*, Amsterdam 1999.

belirgin olmadığını, 19 yüzyıldan itibaren ön plana geçtiğini hemen belirtmek gerekmektedir.

Eskiçağlarda Anadolu'ya yapılan seyahatlerin en belirgin özelliği, bunların öncelikle coğrafi ve askeri nitelikte olması, gezi notlarından çok yaşanan tarih olarak kaleme alınmış olmasıdır. Seyahat edilen yerlerdeki yerli halklardan bahsedilir, fakat bu, dost veya düşman olma vesilesiyledir. Bu dönemde Anadolu'da pek çok şehir devletlerinin ve kıyılarda ticaret kolonilerinin bulunması, bu türden ilişkilere canlılık kazandırmakta, dolayısıyla da, seyyahların ilgilerini bu türden konulara çekmektedir. Bu bağlamda Trabzon'a gelen ilk seyyah Ksenophon adlı Yunanlı bir komutandır. M.Ö. 400 yılında Perslere karşı yapılan savaşta yenilen Yunan ordusunun, Doğu Anadolu'dan Karadeniz'e oradan da, deniz yoluyla ülkelerine ulaştırması sırasında kaleme aldığı eserinde, yolculuk esnasında yaşanan olayları, ordunun güzergahı üzerindeki yerleri tasvir etmekte, buralarda yaşayan halklar hakkında ise temasları ölçüsünde bilgi vermektedir. Anabasis adlı seyahatnamesinde Ksenophon, Eskiçağlarda Karadeniz bölgesinde yaşayan yerli halklar konusunda bilgi vermekte ve bu konuda başvurulan ilk kaynaklardan olmaktadır. Ksenophon'u takiben M.S. ikinci yüzyılda bölgeye gelen Arrianos'un Trabzon notları oldukça kısa ve çoğunlukla coğrafidir.² Bahsedilen her iki seyyahın, antik dönemin en gelişkin uygarlığı olan Yunan'dan geldiği ve dolayısıyla, yer ve zaman bilincine sahip kişiler olarak çevrelerini gözlemlediği dikkati çekmektedir.

Ortaçağda Trabzon'u uğrayan tek seyyah Clavijo'dur. Kadis'ten (İspanya) Semerkant'a Timur'un sarayına elçilik göreviyle yaptığı seyahat esnasında kaleme aldığı eserinde, 1404'de ziyaret ettiği Trabzon ve civarının mevcut durumu hakkında bilgi vermektedir. Bu bilgilerin çoğu, elçilik heyetini karşılayan Trabzon imparatorunun oğlunun giydiği süslü şapkadan, Türklerin Timur'a vergi vermesine ve heyetin bindiği geminin kaptanının adına kadar pek çok ayrıntıyı içermektedir. Ayrıntıya dair bu kadar tafsilatlı bilgi vermesi, Doğuyu merak eden Avrupalıların merakını giderme amaçlı olmalıdır. Bu dönemde Doğu siyasi, kültürel, ekonomik yönlerden Avrupa'dan öndedir. Avrupalıların gözünde zengin ve ihtişamlı bir Doğu imajı hakimdir. Bu durumda, Clavijo'ya düşen de gördüklerini bütün ayrıntılarıyla anlatmak olmaktadır. Dolayısıyla, iklim ve bitki örtüsü kadar, ticaret, fiziki ve beşeri çevre de seyahat kayıtları arasında dahil olmuştur.³

Avrupa Romantizminin önemli bir parçası olan "Doğu bilimi" (Oryantalizm) 18. yüzyılda efsanevi Doğu'nun keşfi ve tasviri ile ortaya çıkmıştır. Dış görünüş ve kültürel konulardaki tasvirler, bu dönemde gelişen oryantalist edebiyatın önemli bir parçası haline gelmiştir. Avrupa'ya uzak ve yabancı olan Doğu, canlı ve bir o kadar da hayal mahsulü olarak, Bin Bir Gece Masalları'nın tercümele-

2 Bahsedilen iki seyyah hakkında takip eden esere bkz. Veysel Usta, *Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon*, Trabzon 1999, s.13- 27.

3 John Freely, *The Black Sea Coast of Turkey*, İstanbul 1999, s.123-124.

riyle, 18. yüzyılın başlarında Avrupalılara sunulmuştur. Doğuya seyahat etmek zor olduğu ve nadiren yapıldığı için, Avrupalılar, kendilerine yabancı olan insanların gelenekleri, yaşam tarzları, dinleri vb. konularda, seyahatnamelerden daha fazla bilgi veren bu hikayelere müracaat etmişlerdir. Çok geçmeden, seyyahlar Bin Bir Gece Masallarını doğrulama ve gördüklerini bu hikayelerde geçenlerle ilişkilendirme telaşına düşmüşler, Doğu şehirlerinin kalabalık pazarları ve dar sokaklarında, masallarda anlatılanları aramışlardır. 1716-1718'de İstanbul'a gelen İngiliz Büyükelçisinin eşi Lady Mary Wortley Montagu'nun mektupları bu bağlamda değerlendirilebilir. Lady Montagu İstanbul'un evleri, hamamları, camileri ve günlük hayatının canlı birer tasvirlerini vermekte, Bin Bir Gece Masallarında geçen, yumurta büyüklüğündeki mücevherlerden, dantelli peçetelerden bahsetmektedir. Yine, Lady Montagu, "biz seyyahlar, bizden önce söylenenlere bir şey katmazsak sıkıcı oluruz, yeni bir şey söylediğimizde ise romantik veya hayalci diye bize gülerler" diyerek, bu dönemdeki seyyahların konumunu çok iyi tanımlamıştır.⁴

Bu anlatılanlar Trabzon'a uğrayan seyyahlar ve verdikleri bilgilere nasıl yansımıştır? Öncelikle, seyyahları yönlendiren, bahsedilen efsanevi ve hayali bakış açısının, çoğunlukla büyük şehirlerin gözlemlenmesinde geçerli olduğu, diğerleri söz konusu olduğunda ise daha gerçekçi bir üslup takip edildiği görülmektedir. Diğer yandan, 18. yüzyıl aydınlanma dönemi olup, takip eden yüzyıldaki bilimsel icatlara zemin hazırlayan bir dönemdir. Diğer bir ifadeyle, bilgi toplama ve bu bilgileri sistematize etme dönemidir. 18. yüzyılın başında, 1701-1702, yaptığı Anadolu gezisi esnasında Trabzon'a gelen Fransız seyyah Joseph Pitton de Tournefort, bilimsel araştırma yapmak üzere Anadolu'ya gönderilen bir botanik profesörüdür. Görevi ise, öncelikli olarak bitki türlerini tespit etmektir. Seyahatnamesinde, gördüğü bitkilerin tanımı için sayfalar ayırdığı, resimlerini çizdiği bile olmuştur: "Trabzon verimli ve güzel bitkilerle dolu. Fakat bunlar şehrin güneydoğusunda bulunan kutsal Johannes'in büyük manastırının olduğu o güzel dağlardakilerle karşılaştırılmaz. Alplerde bile bu kadar güzel ormanlar yok" demektedir.⁵ Bitki türlerini anlatırken Tournefort, bölgenin tarihi hakkında bilgi vermeyi de ihmal etmez. Bahsettiği bir diğer konu da şehirde ve civarında bulunan manastırlar ve içlerindeki rahiplerdir. Ancak, Tournefort'un bahsettiği bu son iki konu, derinliğine tasvirler olmaktan ziyade, bahsettiği yerlere gittiğini ve bitkileri gördüğünü doğrular mahiyettedir.

18. yüzyılın sonunda Hindistan'da İngiliz İmparatorluğu'nun kurulması, Fransızların Mısır'ı işgali ve İngiliz-Fransız rekabeti, Doğu'ya giden İngiliz seyyahlarının sayısında beklenmedik bir artışa neden olmuştur. Seyyahlar, Doğuya

4 Bin Bir Gece Masallarının İngiliz edebiyatına tesiri konusunda bkz. Fatma Moussa-Mahmoud, "English Travellers and the Arabian Nights", *The Arabian Nights in English Literature*, ed. by Peter L. Caracciolo, London 1988, s.95-109.

5 Bkz. Usta, *Seyahatnamelerde Trabzon*, s.69.

ilgili her türlü bilgiyi okumaya hazır bir okuyucu kitlesini doyurmak üzere ciltler dolusu seyahat notları yayınlamışlardır. Oryantalizm denen bilgi bütünü, 19. yüzyılda, Avrupa'nın Doğu kültürleri üzerinde önce hegemonya kurmasında ve yüzyılın sonlarına doğru da buradaki ülkeleri kolonilere dönüşmelerinde önemli rol oynamıştır. Avrupalı seyyahların Doğuyu sistemli şekilde incelemeleri, kültürel ve siyasi konularda sistemli istismlara yol açmıştır. Avrupalıların, Osmanlılarla olan ticari ilişkilerinin yerini 19. yüzyılda giderek iç işlerine sistemli müdahaleye bırakması, bu politikanın bir örneğini teşkil etmektedir.

19. yüzyılda Doğu (Orient) terimi ile Osmanlı coğrafyası, kastedilmektedir. 1770'lerden itibaren, Avrupa, özellikle de İngiliz kamuoyunun, dünyanın bu kesimi ile ilgili haberlere talebi oluşmuş, 19. yüzyıl boyunca artarak devam eden bu talep 1870'lerden gelindiğinde doyum noktasına ulaşmıştır. Gözlemlerini, yayınlamasının yayıncılık görevi olduğunu hatırlatan seyyahlara, bir editörün, sıradan bir İngilizin İstanbul hakkında Londra'dan daha fazla şey bildiğini söylemesi, bu doygunluğun bir neticesidir.

Zaman içerisinde Avrupa kamuoyunun ilgisini çeken konuların değiştiği görülmektedir. Başlangıçta ilgi ağırlıklı olarak siyasi konulardadır. Savaşlar, Sultanların yaptığı anlaşmalar, diplomatik manevralar seyyahların anlatımlarında yankılanmıştır. 19. yüzyıl seyyahlarından birer siyaset ve kültür analisti/yorumcusu olmaları beklenmiştir. Bu yük, seyyahların omuzundan, ancak yüzyılın sonlarına doğru kusmen kalkmış ve seyyahlar kendi tecrübelerini aktarmaya başlamışlardır.⁶

Bu dönemde, İngiliz hükümetinin çıkarları dolayısıyla, Osmanlı ülkesinde gelişen olaylar, seyyahlar vasıtasıyla zamanında takip edilmektedir. Örneğin, 1876-77 kışında İstanbul'dan yola çıkarak, Ankara, Sivas, Erzurum, Van yoluyla Doğu Karadeniz'e ulaşan İngiliz Yüzbaşı Frederick Gustavus Burnaby (1842-1885)'nin, bir yayın evinden yüklü miktarda avans alarak beş ay içinde yaptığı yolculuğun asıl amacı, 1877'de Türk-Rus Savaşı'nın iyice kızıştığı bir dönemde bölgede olanları kendi gözleriyle görmek, Avrupa kamuoyunda, Osmanlı Devleti'ndeki azınlıklarla ilgili, özellikle de, Türklerin Hristiyanları katlettiklerine dair ortaya atılan iddiaların gerçeklik derecesini anlamaktır. Diğer bir amacı da, Asya'daki Rus yayılmacılığının İngiltere çıkarları için oluşturduğu tehlikenin boyutlarını tespit etmektir. Burnaby'nin eserinde dikkati çeken en önemli özellik, dönemindeki siyasi gelişmelere paralel şekilde gezisini anlatmasıdır. Bir diğer özellik de, karşılaştığı insanları, etnik adlarıyla kaydetmesidir: Türk, Ermeni, Kürt, Çerkez, Rum gibi.⁷

6 Schiffer, *Oriental Panorama*, s.339.

7 Freed Burnaby'nin eseri iki kez Türkçeye tercüme edilmiştir. Bkz. *Küçük Asya Seyahatnamesi, Anadolu'da Bir İngiliz Subayı, 1876*, Sabah Yayınları, Terc. Meral Gaspıralı, İstanbul 1998; *At Sirtında Anadolu*, İletişim Yayınları, çeviren Fatma Taşkent, İstanbul 1999.

1818'de Anadolu'yu, oldukça karışık bir rota takip ederek dolaşan, bu arada Trabzon'a uğrayan John Macdonald Kinneir (1782-1830)'in amacı, Anadolu coğrafyası hakkında bilgi edinmek ve olası bir Hindistan istilası esnasında takip edilecek yolları tespit etmektir.⁸

1836-1837 yıllarında Anadolu'yu ziyaret eden William John Hamilton (1805-1867), jeolog ve coğrafyacısıdır. Kendisini Doğuya seyahate iten güdünün seyahat aşkı olduğunu söyleyen ve onu bekleyen arkeolojik, coğrafi ve jeolojik keşiflerin olduğuna inanan Hamilton'un gezilerinin büyük bir kısmını eski çağ kalıntıları ve yazıtları almıştır. Anadolu'da geçtiği yerlerin haritasını da çizmiştir. Türklerle ilgili fanatik görüşler ileri sürerek, Anadolu'dan atılmaları gerektiğini, bundan kurtuluşlarının ise yalnızca Hristiyan olmaları ile gerçekleşeceğini savunmuştur.⁹ Trabzon'a uğrayan Hamilton'un şehir ile ilgili gözlemleri, iklim, yetiştirilen ürünler, ticaret, özellikle de İngilizlerle olan ticaret ve kiliselerin durumu ile ilgilidir. Seyyah bu son konuda ayrıntılı bilgiler vermekte, denize yakın St. Sophia kilisesinin mevcut durumunu, duvarlardaki resimlere varıncaya kadar tasvir etmekte... Türklerin bu kiliseyi camiye çevirdiklerinden ve çeşitli kısımlarını tahrip ettiklerinden bahsetmektedir.¹⁰ Hamilton'un Trabzon hakkında verdiği bilgilerin ağırlıklı olarak ticaret ve eski çağ eserlerine yönelik olması, onun fanatik fikirlerinin kaynağını gösterir mahiyettedir.

İngiliz seyyah geleneğinden bahsederken, İngiltere'nin Trabzon konsolosu olarak görev yapan şahıslara da değinmek gerekmektedir. Bu şahıslar, seyahatnameden ziyade, İngiliz hükümetine raporlar hazırlamışlardır. Bunların bazıları çeşitli dergilerde yayınlamıştır. Örneğin 1867-1873 tarihleri arasında İngiltere'nin Trabzon konsolosu olan William G. Palgrave, (1826-?) raporlarında Trabzon'un mevcut sosyal ve ekonomik durumuna dair bilgiler vermektedir.¹¹ Çoğunluğu, bölgenin coğrafi özellikleri ve insanlarına ilişkin olan bu raporların gizli olanları yayınlanmamıştır.

İngiliz seyyahlarının, gezileri esnasında siyasi gündemi yakalama endişelerine karşın, Fransız ve Alman seyyahların çevreye daha duyarlı ve bilimsel amaçlı görünmeleri seyahatlerinin önemli özelliğini teşkil etmektedir.

Bu seyyahların hemen tamamı eski Anadolu arkeolojisi ile ilgilenirken, yalnızca az bir kısmı coğrafya tabiat, bitki türleri vs. incelemeye yönelmiştir. Eski çağ kolonilerinden ve Komnenosların başkenti olan Trabzon seyyahların ilgisini çekmiştir. İngiliz seyyahların seçici bakış açılarına nazaran, Fransız ve Alman seyyahların çevrelerinde gördükleri hemen her şeyi ayrıntılarıyla tasvir ettiği ve daha dengeli bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Örneğin, 1840-42 ve 1847-

8 Schiffer, *Oriental Panorama*, s.383.

9 Schiffer, *Oriental Panorama*, s.377-378.

10 William J. Hamilton, *Research in Asia Minor, Pontus and Armenia*, London 1842, s.242-243.

11 Usta, *Seyahatnamelerde Trabzon*, s.153-178.

48 yıllarında Anadolu'ya iki kez seyahat eden Alman Jacop P. Fallmerayer, (1790-?) şehrin mahalleleri, nüfusu, insanları hakkında gözlemlerde bulunmakta ve bunları Avrupa'dakilerle karşılaştırmaktadır.¹² Fransa hükümeti tarafından, Türkiye'nin Doğu bölgesinde incelemeler yapmak üzere, 1869 tarihinde görevlendirilen Teophile Deyrolle bir tabiat bilimcisidir. Trabzon'a uğrayarak oradan Van Gölü'ne ulaşır. Trabzon'da bulunan kuş ve balık türlerinden, evlere kervan-saraylara, geleneklere ve kadınların kıyafetlerine kadar, gündelik yaşamla ilgili pek çok ayrıntı bu eserde bulunabilir.¹³

Yukarıda da bahsedildiği üzere, Oryantalizm içinde gelişen, Avrupa merkezli bir dünya görüşünü yansıtan ve Avrupa'nın her alanda üstünlüğünü savunan koloniyal söylem, 19. yüzyılın sonlarında daha güçlü hale gelmiş, literatür, gazetecilik, seyahat yazıları, siyasi konuşmalar vs. ye yansımıştır. Bu dönemdeki Avrupalıların, özellikle de seyyahların Doğu'ya bakış açıları mağrur ve bilgisizce, emperyalist ve ırkçı olmakla itham edilmektedir. Osmanlılar açısından değerlendirildiğinde, benzeri bir bakış açısının geçerli olduğu söylenebilir. 19. yüzyılın ikinci yarısındaki seyyah eleştirmenleri, Doğunun yalnızca fazla değil, kötü bir tarzda işlendiğini, oryantalist bilginin yanlış kullanıldığını söylemektedir. Gidererek artan bu türden eleştiriler, 20. yüzyıla gelindiğinde, Doğu'ya giden seyyahları, mevcut bilginin nasıl artırılacağı, daha iyi nasıl gözlem yapılacağı konusunda metotlar geliştirmeye yöneltmiştir. Bu yüzyılın ilk dönemlerinde Trabzon'a uğrayan seyyahların olmaması onların ne tür metotlar geliştirdiği konusunu tespiti yüzyılın ortalarına bırakmıştır. 1960'lı yıllarda Anadolu'ya gelen ve Trabzon'a uğrayan iki İngiliz seyyahın notları bu bakımdan ilgi çekicidir. Öncelikle, gezi notlarının bir araya getirildiği kitaba, 19. yüzyılda rastlanan, Anadolu'ya Seyahat gibi başlıklar yerine, Türkiye'deki Seyahatlerim (My Travels in Turkey) ve Türkiye Gözlem Altında (Turkey Observed) gibi başlıkların verilmesi, bir perspektif değişikliğini aksettirmektedir. Bahsedilen eserlerin içeriği ve bilgilerin düzenlenme tarzı ise, 19. yüzyıldaki gibi coğrafi ve kronolojik sıra takip emek yerine, tahlili ve bölgelerin özelliklerine göredir. Örneğin, eserini 1964'de yayınlayan İngiliz seyyah Denis Hills Nuh'un Dağı, Eski Laz, Ararat'ta Yalnız Başına, Kervan Yolu gibi başlıklar altında gezilerini aktarmıştır. Hills'in Trabzon ile ilgili gözlemleri, ayrıntıların tasviri, şimdiki ile geçmiş zaman arasında bağlantılar kurması ve mevcut durumu çarpıcı bir şekilde sunmasına dayanmaktadır. Ankara'dan Trabzon'a yolculuk ettiği otobüste bulunan tavuklar ve hasta çocuklar, bölge halkının mezarlara bağladığı bezler ve ağır yükleri taşıyan kadınları anlatımı ile Romantik dönemdeki efsanevi ve ihtişamlı doğu imajına benzer şekilde, Avrupalı okuyuculara farklı ve uzak bir dünyayı tanıtmaktadır.¹⁴

12 Usta, *Seyahatnamelerde Trabzon*, s.107-115.

13 Usta, *Seyahatnamelerde Trabzon*, s.135-151.

14 Denis Hills'in Trabzon gözlemlerine dair bkz. *My Travels in Turkey*, London 1964, s.100-113.

Diğer seyyah Listner'in eseri de Türkiye'nin çeşitli bölgelerinin özelliklerini tanıtmak şeklinde düzenlenmiş tasvirlerle doludur. İlginç şekilde, Trabzon seyahati gözlemlerinin arasında, Türkçe'nin özellikleri, gramer yapısı ve harf inkılabından bahsetmektedir. Trabzon'da rastladığı bir avukatın bozuk İngilizcesi ile kendisiyle anlaşmaya çalışmasına bile geniş yer vermiştir.¹⁵ Bütün bunlar kişisel tecrübelerdir ve kitabının daha canlı ve okunabilir olması için yazılmış olsa gerektir.

20 yüzyılda, daha önceki dönemlerde fazla rastlanmayan bir olgu da kadınların seyahat etmesidir. Bu kez seyahat eden, 18. yüzyıldaki Lady Montagu benzeri, bir Fransız büyükelçisinin eşi, Marie Noele Kelly'dir. Türk Lokumu (Turkish Delight) adını verdiği ve 1951 yılında yayınladığı seyahat kitabında, Türkiye'nin gezilip görülmeye değer yerlerini anlatmış, bu esnada Trabzon'a da yer vermiştir. Trabzon'a hava yoluyla gelen ve deniz yoluyla ayrılan Madam Kelly'ni tasvirleri, şehir merkezine ve burada araba ile yaptığı yolculukta gördüklerine sınırlıdır. Yine de şehirdeki binalara yönelik pek çok ayrıntıyı yakalamış ve kaydetmiştir. Yolculuk etme şekli dolayısıyla, diğer seyyahlar gibi, bölge halkı ve günlük yaşamı yakından gözlemleme fırsatı olamamıştır.¹⁶

Seyyahların Doğu ülkelerine yaptıkları seyahatler çerçevesinde, Osmanlı topraklarına ve Trabzon'a yapılan seyahatlerin incelendiği bu çalışmada şu sonuçlar çıkarılabilir: Eskiçağlardan günümüze kadar uzanan süreçte bir değerlendirme yapıldığında, eski ve ortaçağlardaki, gördüklerini kaydeden seyyahlardan, 19 ve 20. yüzyıllardaki, iyi tanımlanmış bir amacı olan, ne aradığını bilen seyyahlara doğru bir değişim gözlenmektedir. Bu değişim seyyahlardan beklenenlerle paralel şekilde gerçekleşmiş, Eskiçağlardaki seyirci seyyahlar, yakın dönemlerdeki yorumcu ve günümüzdeki turist seyyahlara dönüşmüştür. Seyyahların verdiği bilgiler tarihi çalışmalarda veri olarak değerlendirilirken, bu dönüşümlerin dikkate alınması gereği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, Batılı seyyahların, Batılı olmayan bir dünyada karşılaştıkları, çoğu zaman anlaşılması güç olayları, nasıl anlamlı bir bütün halinde bir araya getirdiğine, diğer bir ifadeyle, Batılı olmayan insanlar hakkında geliştirilen anlatım tarzlarına da bakılmalıdır.

15 R. P. Lister, *Turkey Observed*, London 1967, s.207-215.

16 Marie Noele Kelly'nin Trabzon gözlemleri hakkında bkz. *Turkish Delight*, London 1951, s.131-140.